

Utváření postojů a předsudků

Milé studentky a studenti,

dovoluji si Vám nabídnout několik poznámek k přednášce. Nejedná se o plnohodnotný distanční text, ale i tak Vám snad napomůže lépe se zorientovat v probíraném tématu, které je velice zajímavé. Text jsem v minulosti připravil na žádost editorky webu www.zkola.cz Jitky Hubáčkové pod názvem Já a ti druzí aneb Postoje a předsudky v práci učitele. Příspěvek však již není na webu dostupný. Následující text je přepracovanou elektronickou prezentací přednášky. Text nemá charakter souvislého výkladu, ale jedná se spíše o poznámky k dané problematice. Věřím, že i přesto Vás inspiruje k tvůrčí práci ve třídách a přispěje k tvůrčí výchově vašich žáků. Prosím, nezůstávejte jen u tohoto textu, podívejte se do doporučené literatury a uvedených odkazů.

Jiří Němec

Co jsou to postoje?

Existuje celá řada definicí postojů.

- Naučené predispozice k celkově příznivé či nepříznivé reakci na daný podnět, objekt, osobu, událost. (Fishbein, Ajzen, 1975)
- Stabilní systémy pozitivního nebo negativního hodnocení, emočních pocitů a technik jednání týkajících se sociálních cílů. (Krech, 1962)
- Predispozice k reakcím, které se od jiných stavů připravenosti liší hodnotícím charakterem reakce. (Osgood, 1957)
- Vlastnost osobnosti promítající se do chování jednotlivce.
- Hodnotící vztah, zaujímaný jednotlivcem vůči okolnímu světu, jiným subjektům i k sobě samému, který zahrnuje i tendenci chovat se či reagovat určitým relativně stabilním způsobem.
- Postoj je získáván jednotlivcem na základě spontánního učení v rodině a v jiných sociálních prostředích. Je determinován kulturně, tzn. má specifický obsah v jednotlivých kulturních skupinách. (Průcha, 2000)

Struktura postojů

Postoj má svoji strukturu, do které řadíme:

- složku **kognitivní** (prostřednictvím které poznáváme svět, řadíme sem vnímání, myšlení, paměť, představivost, pozornost, ale také zde důležitou roli hraje hodnotový systém každého člověka apod.)
- složku **emocionální** (která v nás mnohdy vzbuzuje až neadekvátní emoce, jako třeba odpor, nebo naopak přitažlivost apod., emoce jsou dynamickým aspektem postoje, zkusme je nechat pod kontrolou rozumu, alespoň ve vztahu k postojům)

- složku **konativní**, nebo též **behaviorální** (Jaký je výstup našeho utváření postoje? Zůstane u promyšlení nebo naopak můj postoj je tak silný, že půjdu a rozbiji druhému hlavu, nebo se naopak zastanu jiného člověka?)

Můžeme postoje ovlivňovat?

- Postoje se utvářejí v rodině a následně v sociálních skupinách (viz soc. učení, vedení, nápodoba, identifikace).
- Často jsme svědky rozporu (možná si ho také uvědomujeme) mezi postojem (kognitivní složka) a chováním (emocionální a behaviorální složka). Například nesouhlasíme s určitým postojem člověka, ale mlčíme, protože se bojíme. Naopak něco jiného hlásáme, ale jinak se chováme apod.
- Postoj učitele by měl být konzistentní a nemělo by docházet k tzv. diskrepanci učitelova pojetí (Co se oficiálně má a jaký je můj postoj?).
- Přestože jsou postoje relativně stabilní, můžeme je ovlivňovat - pedagogický postulát.
- Bohužel v dnešní škole ještě často přetrvává důraz na kognitivní složku. Dětem se dostává velké množství poznatků (informací), které obtížně vstřebávají, nepřemýšlejí o tom, o čem se učí. Menší (nedoceněný) význam je kladen na emocionální složku (práce s emocemi, afekty). V této souvislosti se nabízí celá řada her a aktivizačních technik, ve kterých jsou žáci strůjcem děje a neskrývají své chování, o kterém v závěru můžeme diskutovat.
- Zatím se v multikuturní výchově velmi málo využívá edukačních projektů zaměřených na činnostní pojetí (simulační hry, dramatická výchova) apod.

Předsudky

Předsudek je fixovaný, předem zformovaný postoj k nějakému objektu bez ohledu na jeho reálnou znalost.

- Převládne jedna složka postoje, postoj je nevyvážený („Fuj, ten je hroznej,“ hodnocení vlastnosti na základě vizuální podoby, „podívej se jaký má oči a ten nos!“)
- Proč dochází k takovým hodnotícím výrokům? U starších žáků se můžeme pokusit o analýzu předsudků a postojů. Nenapomáhají nevědomky někdy učitelé utváření podobných předsudků? Podívejme se na Allportův náčrt vývoje předsudků.

Allport (1954) stanovil pět stupňů vývoje etnických předsudků (očerňování, izolace, diskriminace, tělesné napadání a vyhlazování). Zamyslete se nad jednotlivými stupni a pokuste se o doplnění dalších příkladů.

Očerňování (pomluvy). Už jste si někdy všimli šušání dětí (velmi často prepubescentních dívek) ve skupince mimo třídu? Když mezi ně přijdete, ztichnou.

Když mezi ně vkročí jiná dívka, která není momentálně členkou, je vykázána. Zítra to může být naopak. Často sledujeme utváření skupiny na základě vyhranění (vymezení) od druhých. My, co nosíme tuto značku oblečení!

Izolace. Už jste někdy byli svědkem situace, že učitel někoho rozsadil za trest? Jak se asi cítil onen žák, který byl autoritou vyčleněn? Měli jste podobný zážitek?

Diskriminace (odpírání práv). At' už deklarujeme rovnoprávnost mezi příslušníky národů nebo pohlavími, vždy můžeme být svědky alespoň drobných projevů diskriminace. Zeptejte se některého z Romů, jak obtížně hledá práci. Když mluví se zaměstnavatelem telefonem, je vše v pořádku. Když se přijde osobně domluvit, místo je již obsazeno. Jak je to zařazeno ve vaší školní jídelně? Mají učitelé přednost ve frontě na oběd? Mají svůj speciální stůl, kam si obyčejní žáci nesmí sednout?

Tělesné napadání (šikana). Ve školním prostředí jsme svědky mnoha drobných šarvátek. Umíte dobře rozeznat, kdy se jedná o kočkování a kdy o šikanu? Právě žáci s určitým handicapem nebo výjimečností (barevná odlišnost, tloušťka, koktání, důsledné plnění školních úkolů atd.) se stávají terčem pro slovní nebo dokonce i fyzické napadání.

Vyhlazování. S tradičním vyhlazováním, které známe z genocidy židovského národa se asi ve škole nesetkáváme, ale už jste možná mohli být svědky situace, kdy se rodiče ve třídě spojí a trvají na vyloučení některého žáka. Vyloučení žáka může být pochopitelně i jedním z řešení kázeňských problémů, ale zkuste se nad takovou situací zamyslet, až jí budete nečinně přihlížet.

Teorie utváření předsudků

AUTORITÁŘSTVÍ, teorie T. W. Adorna (1950)

- Určité typy osobnosti mohou mít sklony k autoritářství, nadřazenosti. Může to být způsobeno velmi tvrdou autoritářskou výchovou, která vyvolává agresivní pocity, jež nemohou být vyjádřeny. Tyto pocity se zvnitřňují a projevují agresí vůči slabším (příslušníkům minorit apod.)

Jak jste se cítili, když jste dostali špatnou známku? Učitel je bohužel mnohdy v pozici „hodnotitele“, musí rozhodovat o tom, „kdo je horší a kdo lepší“. Někomu dává lepší a někomu horší známku. Špatná známka může být dítětem vnímána jako ponížení, obzvláště tehdy, když se žák domnívá, že byl hodnocen nespravedlivě. Takové ponížení učitelem může vyvolat agresí, která nemůže být uplatněna vůči autoritě, v tomto případě proti učiteli, a tak je vybita vůči slabšímu (ale i sobě, věcem, často se jedná o slovní agresí, ale může to být i agrese fyzická atd.)

KULTURNÍ teorie vysvětlení předsudků - předsudek jako oficiální etická tolerovaná norma společnosti (Holandsko x Severní Irsko)

TEORIE OBĚTNÍ BERÁNEK (Hovland, Sears, 1940) - analyzovali případy lynčování na jihu USA. Počet lynčování vysoce koreloval s cenou bavlny na burze. Logika věci byla prostá, když cena bavlny rostla, příčinou byli černoši pracující na farmách.

REALISTICKÁ teorie (Scherif, 1961) - pozoroval chování hochů na táboře v různých situacích. Nejdříve chlapci bydleli odděleně a nevěděli o sobě. Potom se náhodně setkali a uměle byli vystaveni situaci soutěžení. Např. zápas ve vybíjené, fotbale apod. Členové vlastní skupiny se hodnotili jako odvážní, nebojácní a silní a byli si vědomi své výlučnosti oproti druhé skupině. Naopak členy druhé skupiny hodnotili jako zbabělé, lstivé. Soutěžení nikterak nepřispělo ke sblížení obou skupin. Ke sblížení došlo až po náhodné situaci, kdy museli pomáhat při vyprošťování auta. K přijetí druhé skupiny došlo až po společné záchraně.

- Viděli jste film „Vlčí bouda“ (1987) režisérky Věry Chytilové? Setkali jste se s podobnou situací? (více na: <http://www.csfd.cz/film/1545-vlci-bouda/prehled/>)

Principy konstituování předsudků

Předsudky můžeme nevědomky utvářet, podívejme se, jaké jsou principy konstituování předsudků.

OSOBNOST ČLOVĚKA - výchova v rodině může ovlivňovat utváření předsudků. Některé děti vyrůstají v prostředí, kde jsou lidé nebo skupina lidí cíleně „očerňováni“. Žák by měl být učitelem veden ke konstituování vlastních (kritických) postojů, které vycházejí z analýzy všech složek postoje. Žák by neměl „tupě“ přijímat informace (z novin a jiných médií), aniž by o nich přemýšlel nebo i s jinými ve třídě diskutoval. Ne nadarmo C. Freinet (jeden z alternativních francouzských pedagogů) ve svých školách zdůrazňoval, aby se žáci učili nebyť **MLČÍCÍ VĚTŠINOU**, která jen pasivně přijímá poznatky. Učil žáky kriticky se vyjadřovat tak, že s nimi vydával třídní a školní noviny apod.

INFORMOVANOST - nedostatek informací a jejich jednostrannost může jednoznačně vést k vytváření předsudků! Také se setkáváme s ideologickým zatížením různých informací. Jak bychom například vedli diskusi na téma „narušení státních hranic“ před rokem 1989 a nyní? Byli lidé, kteří se tenkrát pokoušeli o překročení státních hranic, hrdinové nebo zrádci? Jak se mohou stejné činy lidí jinak prezentovat a jak se dá manipulovat s fakty a informacemi? Pokuste se vymyslet další příklady.

SOUTĚŽIVOST skupin a přemíra soutěžních her může vést k roztržité konzistentní skupiny. Identifikace se svojí skupinou, vede k diskriminaci členů z druhé skupiny a naopak. Už jste někdy ve frontě na oběd slyšeli: „Vypadni, nehraješ s námi v našem týmu, tak padej na konec?“

- Závěrem nezbyvá než dodat, že předsudky si často mohou pro svoji existenci zajistit důkazy! Důkazy jsou často nelogické, ale kdo by o nich přemýšlel? „Vždyť jsem ti říkal, že je to degeš, podívej se, jak chodí oblečený!“
- Nezapomínejme také, že předsudky mohou existovat vždy v daném kontextu mravního étosu společnosti. Pokud je společnost, nebo i třídní společenství tolerující, daří se jim velmi dobře!

Jak můžeme bojovat s předsudky

- Ve třídě se snažte prosazovat rovnocenné postavení všech zúčastněných. Možná bychom mohli zmínit pohádkovou větu: „Před nikým se neponižuj a nad nikoho se nepovyšuj!“ V některých školních systémech se setkáváme se školními uniformami, které alespoň po vizuální stránce rozbíjejí sociální nerovnost mezi žáky. Žáci si nejvíce váží učitele, který je spravedlivý, učitel jako neformální autorita sociální skupiny (třídy) je strůjcem třídního klimatu (mravních norem a hodnot). Neponechávejte bez povšimnutí křivdy, kterých jste svědky ve třídě nebo škole!
- Pokoušejte se vytvořit prostor a příležitost pro osobní kontakt. S předsudky o lidech bojujte tak, že se s nimi setkáte a popovídáte si.
- Podporujte kontakt s nestereotypními jedinci. Lidé, kteří žijí ovládnuti tradicemi a stereotypy, jen těžko změni svůj postoj.
- Jsou-li kontakty s jinými skupinami nebo etniky podporovány společností, třídním nebo školním společenstvím, tzn. setkání jsou legální (žáci jsou si vědomi, že neporušují žádné tabu), mohou navázat lépe přátelství a kontakty s druhými.
- Nezapomeňte do svých třídních aktivit zařadit kooperativní hry a činnosti. Pokoušejte se vytvářet situace, kdy žáci budou více společně pracovat a méně mezi sebou soutěžit.

Použitá a doporučená literatura

- HAYSOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*. 1. vyd. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-198-3. 165 s.
- PRŮCHA, J. *Interkulturní psychologie*. 1. vyd. Praha . Portál, 2004. ISBN 80-7178-885-6. 199 s.
- SIROVÁTKA, T. (Ed.). *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. 1. vyd. Brno : MU a Georgetown, 2004. ISBN 80-210-3455-6 a ISBN 80-86251-19-5. 237 s.
- SMÉKAL, V.; GRAY, H.; LEWIS, CH. A. *Together we will learn – ethnik minorities and education*. 1. vyd. Brno : Barrister & Principal, 2003. ISBN 80-86598-40-3. 214 s.
- LACKOVÁ, E. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. 1. vyd. Praha : Triáda, 1997. ISBN 80-901861-8-1. 270 s.

Jiří Němec
Katedra sociální pedagogiky
Pedagogická fakulta MU v Brně
nemec@ped.muni.cz